

1994—4233 ISSN

Филология Масалалари

ИЛМИЙ-МЕТОДИК
ЖУРНАЛ

2009/2(22)

МУНДАРИЖА

АДАБИЁТШУНОСЛИК

- Каромат МУЛЛАХЎЖАЕВА.** Ҳамд ғазаллар бадиияти.....3
Соҳиба УМАРОВА. “Мажолис ун-нафоис” нашрининг етук
намунаси10
Албина РАХМАНОВА. XX аср романчилигида янгича тафаккур....15

ТИЛШУНОСЛИК

- Аминжон МАМАТОВ.** Ке- ўзакли баъзи сўзлар тарихига доир кузатиш-
лар.....19
Салимахон РУСТАМИЙ. Тил эстетикасига оид муҳим бир масала.....23
Маҳмуджон ҲАСАНОВ. Тилларнинг морфологик таснифида морфоно-
логик хусусиятларнинг ўрни.....27
Носиржон УЛУҶОВ. Гидрономика ўрганадиган масалалар31
Панайот ПОЛТАВСКИЙ. «Фаол» грамматика тушунчаси хусусида.....37

ТУРКИЙШУНОСЛИК

- Ноиба МАМАДАЛИЕВА, Икромиддин ОСТОНАҶУЛОВ.** “Тазкират
ул-авлиёи туркий”нинг тили ва матн хусусиятлари41

МЕТОДИКА

- Лайлохон АҲМЕДОВА.** Жадваллар ёрдамида талабалар мустақил иши-
ни ташкил қилиш45
Гулнора МАҲКАМОВА. Филология факултетларида инглиз тилидан
амалий машғулотлар пайтида маданий омилларни ўргатиш49

ТАРЖИМАШУНОСЛИК

- Носир ҚАМБАРОВ.** Лексик-стилистик усуллар таржима бирлиги сифа-
тида55
Нинел ВЛАДИМИРОВА. Асрлар ва йиллар оралаб.....59

ЖУРНАЛИСТИКА

- Ёқут МАМАТОВА.** Демократик янгиланиш шароитида журналистика-
нинг вазифалари.....64

Соҳиба УМАРОВА

“МАЖОЛИС УН-НАФОИС” НАШРИНИНГ ЕТУК НАМУНАСИ

Мақолада Алишер Навоий “Мажолис ун-нафоис” тазкираси илмий-танқидий матнининг тайёрланиши ҳақида фикр юритилади.

В статье исследуется создание научно-критического текста “Мажолис ун-нафоис” Алишера Навои.

This article is about preparing scientific-critical text of “Madjalis un-nafais” by Alisher Navoi.

Алишер Навоий ижодини ўрганиш шоир ҳаётлигида бошланган. Гарчи XX асргача анъанавий ҳисобланган адабиётшуносликда тавсифийлик хусусиятлари сезилса-да, у муайян шоир ижоди ҳақида тасаввур ҳосил қилишда қимматли манба саналади. Ижодкор маҳоратини тан олиш ёки унинг ижодини тарғиб этишнинг ўзи ҳам илмий ёндашишдир. Шарқдаги бу хил қарашлар илмий-бадиий талқинлар деб баҳоланган. Ўтган асрга келиб мумтоз адабиётимиз тарихини янгича йўналишда текшириш Навоий ҳаёти, ижодини ўрганиш ва оммалаштириш ишларини янги босқичга кўтарди. Улуғ шоир адабий ва илмий меросини тадқиқ этишда ўзбек адабиётшунослари эришган ютуқлар ибратлидир. XX асрнинг 40-йилларидан Навоий асарлари илмий-оммавий нашрларини чоп этириш, илмий-танқидий матнларини яратиш ишлари бошланди. Дастлаб С. Муталибов “Ҳайрат ул-аброр”, Ғ. Каримов “Лайли ва Мажнун”нинг илмий-танқидий матнларини тайёрладилар. 1949 йили И. Султонов “Мезон ул-авзон”нинг, П.Шамсиев “Сабъаи сайёр” (1956) ва “Фарҳод ва Ширин” (1959)нинг илмий-танқидий матнларини нашр эттирдилар. Навоийнинг илмий-насерий асарларини ўрганишда адабиётшунос, шарқшунос ва матншунос Суйима Фаниеванинг муносиб ўрни бор. Олима “Мажолис ун-нафоис”нинг илмий-танқидий матнини тайёрлади, тазкиранинг ёзилиш тарихи билан боғлиқ мунозарали масалага аниқлик киритди. Асар 1490-1491 йили ёзилган, 1498 йили эса шоирнинг ўзи тазкирани иккинчи марта қайта ишлаб, таҳрир этган, деган илмий хулосасини асослади. “Мажолис ун-нафоис”нинг илмий-танқидий матни С. Фаниеванинг кўпйиллик илмий изланишлари самарасидир. Адабиётшунос 1956 йили Ленинград университетида “Мажолис ун-нафоис”нинг III ва IV мажлислари илмий-танқидий матни ва адабий таҳлили” мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаган бўлса, 1959 йили тўрт жилдлик “Ўзбек адабиёти” (хрестоматия ўрнида) кито-

бининг 2-жилдига “Мажолис ун-нафоис”дан парчаларни тайёрлаган. Китобда 20 шоир ҳақида маълумот берилган. Тазкиранинг кейинги нашрлари 1961 йилги илмий-танқидий матни асосида яратилган, ушбу нашрнинг изоҳ ва шарҳлари С. Фаниева томонидан қайта ишланган(14, 15).

Навоийшунос Абдуқодир Ҳайитметовнинг ёзишича, “Мажолис” биринчи марта 1917 йили Тошкентда Муҳаммад Салим деган киши томонидан литографияда нашр этилган(6, 54). Тазкира бошқа асарлар билан бирга тўпلام таркибида босмадан чиққан. Бу босма нашр тазкиранинг биринчи таҳрир нусхасидан чоп этилган, унда 338 шоир ҳақида маълумот жамланган, ҳар мажлис сўнгидаги хотималар келтирилмаган. Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган “Саккизинчи мажлис” ҳам тазкиранинг аввалги таҳририга хос. “Мажолис ун-нафоис”нинг иккинчи нашри Навоий юбилеи муносабати билан 1948 йили кирилл алифбосида “Муҳокамат ул-луғатайн” асари билан бирга чоп этилади(7). Тазкиранинг ушбу нашрини Ойбек ва Порсо Шамсиев тайёрлаганлар. Нашрнинг қайси қўлёзма асосида тайёрланганлиги кўрсатилмаган. Бизнингча, илмий-оммавий нашр ЎзРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган “Мажолис ун-нафоис” нусхаларидан бири асосида чоп этилган. Мазкур китоб Алишер Навоий асарларининг кенг китобхонлар оммасига етказилишида қимматли ишлардан ҳисобланади.

1961 йили “Фан” нашриётида “Мажолис ун-нафоис” асарининг илмий-танқидий матни нашр этилди. Асарнинг илмий-танқидий матнини тайёрлаган С. Фаниева уни археографик кириш билан эълон қилган. Тазкиранинг матни араб ёзувида берилган. “Мажолис ун-нафоис”нинг илмий-танқидий матни учун Вена, Париж, Ленинград, Боку ва иккита Тошкент нусхалари асос қилиб олинган. Олима илмий-танқидий матн тайёрлашда яна бир қанча қўлёзмаларни ўрганади. Лекин бошқа нусхалар тўла бўлмаганлиги, саводсиз ва чалкаш кўчирилганлиги, камчиликлар мавжудлиги боис матн тузишда С. Фаниева улардан фойдаланишни жоиз деб билмайди. Илмий-танқидий матнини тайёрлашда таянч сифатида олинган Вена нусхаси бошқаларига қараганда энг тўлиқ ва қадимий ҳисобланиб, 903/1497-98 йили кўчирилган. Матншунос хаттотлар ишининг барчасига синчковлик билан илмий ёндаш ади ва танқидий танлаб олиш принципи асосида матн тузади. Баъзан асосга олинган манба ҳам рад этилиб, асарнинг мазмунидан келиб чиқиб, керакли ўринларда бошқа асос нусхалар қабул қилинган. “Илмий-танқидий матн тузишдан мақсад асарнинг ҳар қандай шубҳа ва нуқсонлардан холи бўлган мустаҳкам ва ишончли, имкони борича муаллиф қалами остидан чиққан нусхасини тиклаш ва уни ўқувчи ҳамда тадқиқотчиларга етказишдир”, — деб ёзади С. Фаниева (4, 26).

Тазкиранинг қўлёзма нусхаларини ўрганиш давомида матншунос унинг икки хил варианты борлигини аниқлайди. Асарнинг иккинчи таҳририни

котиб эмас, Навоийнинг ўзи амалга оширган ва тазкирага кейин киритилган шоирлар асарнинг охирига ёки дуч келган жойига эмас, балки тазкиранавис талаби билан мажлисларга жойлаштирилганлигини аниқлайди. Бу билан тили, услуби ва композицион қурилиши жиҳатидан тазкиранинг биринчи ва иккинчи таҳрири тамоман бир хил, деган фикрга келади. Адабиётшунос асарнинг иккинчи таҳрири ҳақидаги илмий хулосасини далиллаш мақсадида тарихий маълумотларга мурожаат этади. Жумладан, олима 1490-1491 йили Абдурахмон Жомий ҳаёт бўлгани, шунинг учун ҳам биринчи таҳрирдаги “Учинчи мажлис” Паҳлавон Котибнинг бир газали матлаъси билан якун топганини, “Мажолис ун-нафоис”нинг иккинчи таҳририда эса шоир дўстининг хотирасини ёдлаб, бир рубоий билан “Учинчи мажлис”ни якунлаганини кўрсатади ва тазкира 1498 йили Алишер Навоийнинг ўзи томонидан қайта тўлдирилганлигини илмий асослайди(2, 11—12).

Асарнинг илмий-оммавий нашрида 355, илмий-танқидий матнида 459 ижодкор ҳақида маълумот бор. Маълум бўладики, 1948 йилги нашр ҳам тазкиранинг биринчи таҳрир китобати асосида тайёрланган. Шоирлар сонидagi фарқдан ташқари иккинчи таҳрир билан биринчи таҳрир ўртасида баъзи қўшимча ва ўзгаришлар ҳам учрайди. Учинчи мажлисда Навоий Жомийнинг Хожа Муҳаммад Таёбодий исмли мулозими ҳақида ёзади. Унинг назмдан бир байт билмаслигини ва насрдан бир нуқта фаҳм этмаслигини келтиради. Биринчи нашрда “Боракаллоҳ, камоли қобилият шунча бўлғай!” деган сўзлар билан Жомий ҳақидаги фикрани мухтасар якунлаган(7, 64). Иккинчи таҳрирда эса воқеа давом эттирилган ва бир байт ҳам келтирилган(2, 84). Матн тузиш жараёнида 1945 йили Техронда Алиасфар Ҳикмат томонидан нашр этилган “Мажолис ун-нафоис”нинг форсча таржималари, Абдулваҳобнинг 1908—1909 йилги тошбосма нусхаси ҳамда 1948 йилги илмий-оммавий нашрга мурожаат қилинган. Асарнинг илмий-танқидий матнини тайёрлаш жараёнида олима кенг қамровли илмий изланиш олиб боради. Форсий таржималарни ўрганар экан, матншунос “у даврларда таржима қилиш иши бир-мунча бошқачароқ тушунилган. Таржимон матни истаганча қисқартириб ё ўзгартириб, баъзан тўлдириб кетаверган”(4, 14) деб ёзади ва таржималарга оригинал асар ҳақида умумий тушунча бера оладиган янги китоб сифатида қаралганини айтади. С. Ғаниева ношир Алиасфар Ҳикматнинг таржималарни нашрга тайёрлашда ихтиёрида бўлган “Мажолис ун-нафоис”нинг учта қўлёзма нусхаси билан муқояса қилиб иш тутганлигига эътибор қаратади.

Асар илмий-танқидий матнини яратишнинг талаблари бор. Бу — бадий асар матнини тиклаш, тўғри ўқиш, қўлёзмалар матни тарихини ўрганиш каби-лардир. “Матн тарихини ўрганишдан мақсад фақат илмий-танқидий матн яратиш, матни нашр қилишгина бўлиб қолмай, балки уни адабиётшунослик, манбашунослик жиҳатидан таҳлил этиш учун ҳам керак бўлишидир”(3, 23).

Тазкирада Хондамир ҳақида Навоий: “Мавлоно Хондамир Мирхонднинг фарзандидур ва салоҳиятлиқ йигитдур. Тарих фанида маҳорати бор. “Нақий” отиға бу муаммо анингдурким...”, — деган сўзларни келтиради(2, 145 — 146). Асарнинг Ленинградда сақланаётган кўлзма нусхасида Хондамир Мирхонднинг “ўғлидур” деб ёзилган(2, 145). Шу ўринда С. Фаниева баъзи мулоҳазали масалаларга ойдинлик киритади. Жумладан, илмий-танқидий матннинг кириш қисмида Садриддин Айний Хондамир Мирхонднинг ўғли, тожикistonлик олим Бобожон Ғафуров жияни, мутаржим Фахрий Ҳиротий ҳам шундай хулосага келиб хатога йўл қўйганлиги ҳақида ёзилган. Лекин С. Фаниева бошқача илмий хулосага келади: “Бу ҳақда Хондамир “Ҳабиб ус-сияр” асарида Хондшоҳ ҳақида(арабча ёзувадигиси ҳам берилган): ... яъни Сайид Бурҳониддин Хондшоҳ, ул ҳазратдан 3 ўғил қолган. Амир Хондмуҳаммад ушбу варақларни ёзувчи онасининг ҳурматли отасидур”, — деб ёзган эди (“Ҳабиб ус-сияр”. Бўмбай, 1857, 2-том, 198-бет)”(4, 8). С. Фаниева тарихий маълумотга оид масалага эътиборни жалб этган ва илмий мушоҳадасини тасдиқлаб аниқ манбани келтирган. Адабиётшунос томонидан аниқланган Хондамир ҳақидаги илмий шарҳ ўз моҳиятини сақлаган ва бугунги илмий-тадқиқотлар учун таянч манба бўлган. “Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида”да ҳам шундай ёзилган: “Хондамир — Ғиёсиддин Муҳаммад ибн Хожа Хумомуддин ибн Хожа Жалолуддин Муҳаммад ибн Бурҳонуддин Муҳаммад Шерозий тарихчи. Она томондан Мирхонднинг набираси ва шоғирди”(5, 461).

“Мажолис ун-нафоис”нинг илмий-танқидий матнини кенг жамоатчилик эътироф этади(8, 23; 9, 46). Асарнинг форсий таржималарини ўрганган олимлардан Р. Воҳидов “Мажолис ун-нафоис” асарини тадқиқ этишда, унинг илмий-танқидий ва оммабоп нашрларини тайёрлашда С.Фаниеванинг хизматларини алоҳида таъкидлайди: “С. Фаниева, шунингдек, “Мажолис ун-нафоис”нинг ёзилиш тарихи, адабий-эстетик аҳамияти, таржималари устида ҳам муҳим фикрлар билдирган”(10, 5). 1962 йили Берлинда Ирмгард Энгелке “Мажолис ун-нафоис”нинг немис тилидаги нашрини 1961 йилги ўзбек тилидаги илмий-танқидий матни асосида чоп этишга тайёрлади(11). 1968 йили Кобулда Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний чоп эттирган “Девони Султон Хусайн мирзо” китобида ҳам “Мажолис ун-нафоис”нинг илмий-танқидий матнидаги 8-мажлиси тўлалигича берилган(12, 3— 46). Турк адабиётшуноси Камол Эраслон “Мажолис ун-нафоис”нинг сўзбошисида С. Фаниеванинг: Навоий тазкирани 1491 йили ёзиб, 1498 йили қайта тўлдирган, деган илмий хулосасини қувватлайди(13, 104).

Хуллас, ўзбек адабиётшуносларининг илмий-тадқиқотлари махсус ўрганилмоқда. Аммо илмий-оммавий нашр ва илмий-танқидий матн тузиш ишларини махсус тадқиқ этиш долзарб масалалардан бўлиб қолаётир. Шу жи-

ҳатдан бугунги кун Суйима Фаниева тадқиқотларида кўтарилган масалаларни махсус ўрганиш ҳамда адабиётшуносликнинг матншунослик ва манбашунослик фаолиятини монографик йўналишда ёритишни талаб этади. Биз бу ўринда олима илмий фаолиятининг баъзи томонларига эътиборни қаратдик, холос.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳайитметов А. Алишер Навоийнинг адабий-танқидий қарашлари. — Т.: Фан, 1959.
2. Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. — Т.: Фан, 1961.
3. Эркинов А. Матншуносликка кириш. — Т.: Республика таълим маркази, 1997.
4. Фаниева С. Давр адабий ҳаёти кўзгуси: археографик кириш. Алишер Навоий. “Мажолис ун-нафоис” асарининг илмий-танқидий матни. — Т.: Фан, 1961.
5. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. — Т., 2005.
6. Ҳайитметов А. “Мажолис ун-нафоис” ҳақида баъзи мулоҳазалар//“Тил ва адабиёт масалалари”, 1958, I-сон.
7. Алишер Навоий. Танланган асарлар. III том. — Т., 1948.
8. Шамсиев П. Ўзбек матншунослигига оид тадқиқотлар. — Т.: Фан, 1986.
9. Эпихонжоев Ш. Алишер Навоий асарларининг илмий-танқидий текстлари//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. — Тошкент, 1968.
10. Воҳидов Р. “Мажолисун-нафоис”нинг таржималари. —Т.: Фан, 1984.
11. Қаранг: В.Носов. Дўстлик натижасида тузилган кашфиёт// Қизил Ўзбекистон, 1963 йил, 24 январ.
12. Девони Султон Ҳусайн мирзо. Намрга тайёрловчи Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Журжоний. — Кобул, 1968.
13. Ali-sir Nevayi. Mecalisu'n-nefayis(Giris ve Metin). 1-kitab. Hazirlayan Prof. Dr. Kemal Eraslan. — Ankara: Turk dil Kurumu Yayinlari, 2001.
14. Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 15 томлик, 12-том. — Т., 1966.
15. Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. 20 томлик, 13-том. — Т.: Фан, 1997.